

מהמקושש לקורח עיון ביחידה המרכזית בספר במדבר

הקדמה

להלן נבוא להציע פרשנות מסוימת ליחידה המרכזית בספר במדבר¹, שעיקרה פרשת המקושש ופרשת קורח וספיחיה. למותר לציין, שהפרשיות העומדות ביסודה של יחידה זו זכו לאין ספור פרשנויות מחכימות ומאירות עיניים. בעיקרם של דברים אין בכוונתנו לדון בהן בהרחבה. נאמנים לעקרונותינו מעבודות קודמות, נתמקד כאן רק בפירוש התואם מגמות המשתקפות בשאר יחידות הספר². מדיניות זו מקשה מאוד על שימוש בפרשנות הרואה אי התאמה בין אירועי פרשת קורח לסדר הזמנים של הספר, שיש ליישבה על דרך "אין מוקדם ואין מאוחר בתורה"³.

אנו נוטים לאמץ פרשנויות הרואות את הפרשות האלה משובצות במדויק במקומן הנכון בלוח הזמנים של ספר במדבר, ועל כך מתבססת הבנת ענייניהן. הזיקה בין היחידה לספר לובשת פנים רבות – לשוניות, סגנוניות ורעיוניות. בשורות להלן ננסה לפרש את היחידה, במיוחד את פרשת קורח, מתוך התחשבות מירבית בזיקתה למכלול ענייניו של ספר במדבר.

שאלת המקום

כרקע לדיוננו נברר בקצרה את שאלת המקום. בפרשת המקושש נאמר: "ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש מקושש עצים ביום השבת" (במדבר ט"ו, לב)⁴. "מדבר" זה בולט על רקע הניסוח בפרשה המקבילה בויקרא – פרשת המקלל, שם נאמר: "ויצא בן אשה ישראלית והוא בן איש מצרי בתוך בני ישראל..." (ויקרא כ"ד, י). שם – "בתוך בני ישראל", וכאן – "במדבר"!

פרשת קורח הבאה אחריה (בהפסק של עניין הלכתי – פרשת ציצית), לא זכתה כלל לציין גיאוגרפי, ולכאורה, אין אנו יודעים היכן התרחשה, אלא אם נניח ש"המדבר"

1. מאמר זה מהווה המשך לקודמיו שעסקו בייג הפרקים הראשונים של ספר במדבר והתפרסמו בגליונות קודמים של "שמעתין" (גליון 120, עמ' 35 ובגליון 125, עמ' 27).
2. הצעתנו לחלוקת הספר לחמש יחידות הוצגה במאמרים דלעיל, הערה 1.
3. ר' אברהם אבן עזרא מפרש: "במדבר – לפי דעתי שהוא מדבר סיני..." (ט"ו, לב). "ויקח קרח – זה הדבר היה במדבר סיני כאשר נתחלפו הבכורים ונבדלו הלויים כי חשבו ישראל שמשה אדונינו עשה מדעתו לתת גדולה לאחיו..." (ט"ו, א). מובן, שהעיקרון המנחה סוג פרשנות זה הוא "אין מוקדם ואין מאוחר בתורה".
4. בנות צלפחד ציינו: "אבינו מת במדבר... כי בחטאו מת" (במדבר כ"ז, ג). גם כאן נזכר "מדבר" לכשעצמו. דומה שדברי מדרשו של רבי עקיבא: "מקושש זה צלפחד, וכן הוא אומר: 'ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש וגו'". ולהלן הוא אומר: "אבינו מת במדבר", מה להלן צלפחד אף כאן צלפחד. דברי רבי עקיבא" (בבלי, שבת צו, ע"ב) אינם רחוקים מפשוטו של מקרא.

המציין את מקומה של פרשת המקושש היה גם זירה לפרשת קורח. בהנחה זו יש היגיון, הנשען על קיטרוגם של דתן ואבירים המציינים מדבר כללי – "להמיתנו במדבר" (במדבר ט"ז, יג).

מתבקש לבחון מה טיבו של "מדבר" זה. "מדבר" שאינו מיוחד ומזוהה בספר במדבר, אינו עניין של מה בכך. בדרך כלל מוזכרים מדבריות הספר בהקשר גיאוגרפי מסוים⁵. אולי, מציין המדבר הכללי הזה את אופיו הבלתי מוגדר של המסע לאחר חטא המרגלים, טרם תחילת המסע לארץ ("...והם היו ל"ט שנה, י"ט מהם עשו נקדש, וי"ט שנה הולכים כמטורפים מזו לנקדש" – רש"י לדברים א', מו). היו אלה אפוא נדודים של עונש ותיקון, ואין מקום לציין בהם יעד מוגדר. על כן, יפה להם המונח הכללי "מדבר".

זאת ועוד, "מדבר" זה מסמן שלב עקרוני מאוד בספר. כשנוקב הכתוב בשם "מדבר" מסוים ומציין את מקומו, ניתן לראותו כמרכיב במפה מסוימת של הדרך לארץ ישראל. המאורעות, ובתוכם חשובים במיוחד התלונות, קשורים אפוא בארץ העומדת ברקע⁶. לעומת זאת, בסיפור המקושש ביחידה זו, הבעיה קשורה למדבר לא מוגדר, שאין לו קשר למפה כל שהיא, וממילא חסר קשר ישיר לארץ ישראל. זו היא אם כן בעיה טהורה של שמירת שבת, שיכולה להתרחש בכל מקום!

עניין זה ראוי להרחבה. בדיון קודם⁷ הצבענו על הסמליות הכפולה הגלומה במדבר. "מדבר" במקרא ובמיוחד בספרנו, אינו רק סביבה גיאוגרפית. בתוקף תכונותיו הגיאוגרפיות הוא מציין גם מקום מתאים לגילוי שכונה, המסמל חופש וחרות משיעבוד בשר ודם, אך בראייה מעוותת, עלולה תכונה זו עצמה להוביל להתפרקות ולהתערערות ערכים. האיזון ביניהם עדין למדי, ודומה, שכאן, בפרשת המקושש במדבר, ניצח הפן השלילי. אולם, הייתה זו התפרקות הקשורה באדם אחד, כפי שמדגיש הכתוב: "ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש מקושש עצים... ויקריבו אתו המצאים אתו... ויניחו אתו... מה יעשה לו... מות יומת האיש רגום אתו באבנים... ויצאו אתו... וירגמו אתו באבנים וימת" (במדבר ט"ז, לב-לו). דומה, שהכתוב לא חסך במאמצים כדי לחדד את האופי האישי כל כך של מעשה "האישי" העומד מול "בני ישראל".

חשוב לציין כי הכתוב אינו נמנע מלרמוז לקשר בין פרשת המקושש לפרשת המגדף (ויקרא כ"ד, י-יד)⁸. על אופיו הנכרי של המגדף עומד שם הכתוב במפורש. איננו באים לומר, שגם כאן מדובר בנכרי, אך באשר לאותה פרשה היותו נכרי, מחדדת ללא ספק את אופיו המיוחד והשונה על רקע סביבתו, ובכל הקשור לאופי מיוחד ושונה, יש התאמה בין המגדף למקושש. הנה כי כן, מדובר בפרט חוטא, לעומת זאת, העם העומד נכחו פועל כיחידה מגובשת: "ויהיו בני ישראל... וימצאו איש... ויקריבו אתו המצאים אתו... אל משה ואל אהרן ואל כל העדה. ויניחו אתו במשמר... רגום אתו באבנים כל העדה... ויצאו אתו כל העדה..." (במדבר ט"ז, לב-לו).

נמצאנו למדים, בשונה מהתלונות הגדולות שצויינו בפרשות בהעלותך ושלח, כאן מדובר במעשה של יחיד, שאינו גורף את העם למרי. נהפוך הוא, העם פועל בצורה הנכונה

5. המרקם הגיאוגרפי של ספר במדבר עשיר במדבריות. המפקד ותחילת הדרך במדבר סיני. משם עברו למדבר פארן ומדבר צין. סוף המסע התנהל במדבר שממזרח לארץ אדום (במדבר כ"א, ה), והמדבר אליו יש פניו בלעם' (במדבר כ"ד, א).

6. על פי רשימת גבולות הארץ נכלל מדבר צין בגבולה הדרומי (במדבר ל"ד, א).

7. לעיל הערה 1.

8. הדמיון בנסיבות מפורסם וידוע. מעניין הקשר ביניהם על פי סמיכות הפרשיות. לפני פרשת המקושש (שבת) באה התייחסות למגדף ("את ה' הוא מגדף" – במדבר ט"ז, ל), ולפני פרשת המקלל באה התייחסות לשבת ("ביום השבת ביום השבת יערכנו לפני ה' תמיד..." – ויקרא כ"ד, ח).

ביותר תוך שיתוף פעולה מלא עם מנהיגיו, ובאווירה, שבספר במדבר, נראית למען האמת אידיאלית. הכל נעשה בשיתוף פעולה, גם עם הקב"ה! בנקודה זו מתבקשת השאלה: האם כיוון זה קיים גם בפרשת קורח?

עסקנו כאן בשני אפיונים נפרדים של פרשת המקושש: המקום הכללי – 'מדבר', וייחוס הבעיה ליאשי ולא לכלל. נבחן באיזה מידה הם קיימים גם בפרשת קורח ועדתו. כאמור, פרשת קורח אינה פותחת כלל בציון מקום, ואף בהמשך אין כל רמז היכן התרחשו הדברים. ניתן אפוא לראות בה מעין המשך לפרשת המקושש שנמנעה מלהתייחס למקום מוגדר. מהי הסיבה להיעדר מקום? ייתכן שזה בא להבליט את "התנהגות" "הארץ" בפרשה. בעונש (להלן נרחיב לדון בו בהקשר אחר) מדובר על "בריאה" חדשה. תיאור המקום שם מעניין. מחד גיסא, מדובר על "ותבקע האדמה אשר תחתיהם" (במדבר ט"ז, לא). תיאור המקום "תחתיהם" מדויק מאוד. ומאידך גיסא "ותפתח הארץ את פיה ותבלע אתם... ויחדו הם וכל אשר להם שאלה ותכס עליהם הארץ..." (במדבר ט"ז, לב-לג). לאמר, לא רק "האדמה תחתיהם" נטלה חלק בעונש אלא "הארץ" כולה!

יש לזכור, אין זה נס פשוט. הניסוח "בריאה" חדשה הוא מרחיק לכת, ומזכיר ללא ספק את בריאת העולם. הצמצום ל"אדמה אשר תחתיהם" הכרחי מבחינה טכנית. אך מכיוון שבי"בראה חדשה" עסקינן, אין מקום לצמצום נוסף ל"מדבר" כל שהוא, והכתוב העדיף את "שותפתה" של "הארץ" הקשורה ב"בריאה הישנה" והמוכרת.

שאלות מרכזיות

עסקנו עד כה במאפייניה של היחידה הנידונה בספר במדבר. עתה נעבור לבעיות המרכזיות. להלן נעלה שתי שאלות הקשורות בהבנת היחידה בכלל ופרשת קורח בפרט. השאלות המובאות אינן בלבדיות ליחידה זו. הן חוצות כחוט השני את ספר במדבר כולו, ועל כן, מהוות שאלות מנחות בדרך הפרשנות המוצעת כאן.

1. שאלת הקדושה הנוגעת גם בשאלת המנהיגות.
2. שאלת ארץ ישראל.

1. קדושה ומנהיגות

במה מתבטאת שאלת המנהיגות ומהי זיקתה לקדושה? טענת היסוד של קורח הייתה: "...כי כל העדה כלם קדשים ובתוכם ה' ומדוע תתנשא על קהל ה'" (במדבר ט"ז, ג). טענה זו שהעלתה תוצאות חמורות כל כך, יסודה במסקנות מסוימות מסיפור המפקד. הביטוי "כל העדה" מופיע בפרשה זו ("שאו את ראש כל עדת ישראל" [במדבר א', ב]; "ואת כל העדה הקהילו..." [במדבר א', יח]; לענייננו חשוב גם: "ולא יהיה קצף על עדת בני ישראל" [במדבר א', ג]).

"כל העדה" הוא ללא ספק ביטוי המציין אחדות, אולם משנתפקדו ונתארגנו על פי המסופר בספרנו, הפכה האחדות הזו מאחדות סתמית לדגם בעל מבנה מסוים, שבמרכזו ניצב המשכן. האחדות החדשה תלויה אפוא במבנה החדש, ואם הטענה "ובתוכם ה'" מכוונת לפיזור הומוגני של הקדושה, היא מתייחסת למצב שאינו קיים עוד. הקדושה של "כל העדה" חלה רק כש"כל העדה" מתארגנת במבנה ובסדר היוצר דירוג ומכיר בשונות. ולכן, מוצעת בפרשת קורח חזרה על תהליך ארגון ובחירה, שיסודו נקבע כבר במדבר סיני: "בקר וידע ה' את אשר לו ואת הקדוש והקריב אליו ואת אשר יבחר בו יקריב אליו" (ט"ז, ה).

אלא, שלאור ההזהרות הרבות ממוות הצפוי למערער הסדרים הפורץ אל הקודש, שנאמר בחלק הראשון, קשה להניח שהתהליך הזה יתבצע בדרכי נועם.

"עדה" ו"כל העדה" היא מילה מנחה חשובה ביותר ביחידה זו ובפרשתנו, המרמזת על בעיית המנהיגות והקדושה. נשווה אותה תחילה ל"כל העדה" של פרשת המקושש. שם נאמר: "ויקריבו אתו המצאים מקשש עצים אל משה ואל אהרן ואל כל העדה... רגם אתו באבנים כל העדה... ויצאו אתו כל העדה אל מחוץ למחנה..." (במדבר ט"ו, לג-לה). כאן מתוארת התנהגות נכונה של העדה. הסדר הוא "משה – אהרן – עדה". הסדר נשמר, והחטא שחטא האיש הבודד אינו מערער, מה שאין כן בפרשת קורח. שם, האיש הבודד מנסה להפוך את הסדר על פיו, ולמשוך אליו את כל העדה. המאבק המצטייר כאן מתנהל אפוא על "כל העדה" – למי תהיה, מה תהיה דמותה והנהגתה.

דומה שרעיון זה עולה מתוך השימוש במילה "עדה" בתחילת פרשת קורח. מול קורח הטוען "כל העדה כולם קדושים", אומר משה: "וידבר אל קרח וכל עדתו... קחו לכם מחותות קרח וכל עדתו" (במדבר ט"ז, ה-ו). "כל העדה" מול "כל עדתו", כביכול רצונו לאמר, לטענתך קרח, "כל העדה" קדושים, אך לאמיתו של דבר אין זו "כל העדה" הידועה, זו "כל העדה" שלך!

המתח בין 'עדה' ל'עדה' ממשיך ומלוונו עד לעונש הנורא בסוף הפרשה. כשהגיע המבחן אמר משה: "...אתה וכל עדתך היו לפני ה' אתה והם מחר..." (במדבר ט"ז, טז). ולבסוף: "ויקהל עליהם קרח את כל העדה אל פתח אהל מועד וירא כבוד ה' אל כל העדה" (במדבר ט"ז, יט). זהו רגע האמת. **'כל העדה'** החדשה שתכנן קורח, הופכת להיות "כל העדה" הממשית. בכך הפכה "כל עדת" ישראל שותפה, ולו במשהו, בחטאו של קרח, ועל כן ה' מכנה אותם "עדה רעה" – "וידבר ה' אל משה ואל אהרן. הבדלו מתוך העדה הרעה הזאת ואכלה אתם כרגע..." (במדבר ט"ז, כ-כא), אך משה ואהרן מקפידים להזכיר כי כשמדובר בחטא, אין זו "כל העדה", אלא אדם אחד: "האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצף" (במדבר ט"ז, כב). בכך, נבחנו במבחן המנהיגות החשוב – מבחן משפט האמת, הכרוך ביכולת שלא להטיח אשמה בַּפֶּל, אלא לבודד את החוטא ולהעמידו מול חטאו. מנהיגות שכזו יש לאל ידה להוביל לסליחה ומחילה ולביטול העונש.

הוויכוח על כל העדה מודגש במשחק המילים: "אתה וכל עדתך הנעדים על ה'" (במדבר ט"ז, יא). "עדה" זו נוצרת מהתוועדות על ה' – 'הנעדים על ה'', כל כולה מתלכדת תחת כנפי הרעיון הנואל הקורא ללכת נגד ה' והחלטתו.

2. ארץ ישראל

שאלת ארץ ישראל עולה כמובן בדברי דתן ואבירים: "לא נעלה. המעט כי העליתנו מארץ זבת חלב ודבש להמיתנו במדבר כי תשתרר עלינו גם השתרר" (ט"ז, יג). לכאורה, גם הם מדברים על מה שנראה בעיניהם בעיית מנהיגות, אך הלשון שונה, כאן – "תשתרר", ושם – "תתנשא". "תתנשא" קשור לשונית ל'נשא'. כמובן מסוים רצה קורח להיות מעין נשיא לבני לוי, ומכאן נגזרות שאיפותיו. בהמשך, במבחן המטות מדובר אכן בנשיאים: "וידבר משה אל בני ישראל ויתנו אליו כל נשיאיהם מטה לנשיא אחד מטה לנשיא אחד לבית אבתם שנים עשר מטות ומטה אהרן בתוך מטתם" (במדבר י"ז, כא).

במובן מסוים, נתפס כאן אהרן כנשיא לבני לוי, אפילו שלשבת זה לא היה נשיא במובן המקובל. אין הוא נזכר ברשימת הנשיאים הראשונה: "אלה קרואי העדה נשיאי מטות אבותם" (במדבר א', טז), ולא ברשימה המפורטת של קרבנות הנשיאים (במדבר ז'). ברור כי המושג "נשיא" ללוי לא נזכר כלל ברשימות המפקד והתפקידים של השבט בפרקים

הראשונים של הספר. זה בולט מאוד על רקע השימוש במילה "נשא" בספרנו. "נשא" קשור למפקד: "שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחתם לבית אבתם במספר שמות כל זכר לגלגלתם" (במדבר א', ב). "נשיאה" זו מובילה לנשיאים — "נשיאי המטות". גם בלוי "נושאים" — "נשא את ראש בני קהת..." (במדבר ד', ב) וכו'. אך כאן אין התוצאה "נשיא" ואין גם "ראשי" ("ראשי" קשור אף הוא למשחק לשון בספרנו "נושאים ראשי", ומתמנה "ראשי").

כללו של דבר, בלוי אין כלל נשיא. אולי מפני ש"נשיאו" קשור בכלל האומה. הנשיאים, כפי שעולה מפרשת קרבנותיהם, קשורים אף הם במרקם של מבנה וסדר מסוים הקשור במשכן. קורח, מנסה אפוא ליצור בהבל פיו סמכות חדשה — נשיא ללוי. אמת, זה לא נאמר במפורש, אך בהעלילו על מעשה ואהרן כי הם "מתנשאים על קהל ה'" הוא רומז למעין נשיא, וזה בשבט שלא ניתן בו נשיא. מכאן יובן ברמז כי אהרן אינו נשיא אלא רק 'בתוכם'.

לעומת זאת, הביטוי "תשתרר" אינו קשור כלל לכל המערכת הזו. זה קשור לשררה בתחום אחר. בדברי "שני האנשים הנצים" למשה נאמר: "מי שמך לאיש שר ושפט עלינו" (שמות ב', יד). בהקשר כזה מדובר ב"שר" (ולא בכדי זיהו אותם חז"ל עם דתן ואבירם). גם חרון אפו של משה בגין: "לא חמור אחד מהם נשאתי ולא הרעתי אחד מהם" (במדבר ט"ז, טו) אינו קשור כלל לענייני קדושה. בניגוד למחלוקת האחרת בפרשתנו, אהרן כלל לא מעורב בעניין הזה, ודומה שמדובר בהנהגה "חילונית" (כמובן בהכוונת ה'), שאינה קשורה במישרין לסדר הרגיל במשכן. זו היא הנהגה שתפקידה להובילם לארץ ישראל, ונגדה מעיזים דתן ואבירם למרוד.

גם הביטוי "כל העדה" לא נזכר כאן. דתן ואבירם אינם מתייחסים כלל ל"כל העדה" משום שתלונתם אינה קשורה לבעיה של "כל העדה" — סמכותה ומבנה, אלא לבעיה של המסע לארץ ישראל. לפנינו ערעור על סמכותו של משה להובילם לארץ ישראל.

עניין ארץ ישראל לעומת מצרים מתחדד לאור השימוש המעניין בפועל "עלה". נאמר: "וישלח משה לקרא לדתן ולאבירם בני אליאב ויאמרו לא נעלה" (במדבר ט"ז, יב). מְרִים במשה מתמצה אם כן בביטוי "לא נעלה", המתחזק בשימוש שנעשה בו בעונש: "העלו מסביב למשכן קרח דתן ואבירם... ויעלו מעל משכן קרח דתן ואבירם מסביב" (במדבר ט"ז, כד-כו). מדוע בחרו בביטוי זה? ייתכן שהסיבה טכנית-גיאוגרפית⁹. אך ודאי שמדוע בביטוי זה סירוב כללי לציית למשה. והמשך מאשר זאת: הם לא משו ממקומם, ו"עמדו נצבים" (להלן נדון בכך, במשמעות העונש). יחד עם זאת, "לא נעלה" חורג מההקשר המקומי. הביטוי מסמל גם את חוסר הרצון לעלות לארץ, ובידוע שהכתוב מרבה להשתמש בביטוי זה בהתייחסו להליכה ממצרים לארץ ישראל, ולהפך ב"ירד"¹⁰.

שימוש כפול זה הולך ומתברר בהמשך: "המעט כי העליתנו מארץ זבת חלב ודבש..." (במדבר ט"ז, ג). כאן "העליתנו" מתייחס ללא לספק להוצאתם ממצרים לארץ ישראל. נמצאנו למדים כי "לא נעלה" למשה מצוייר כמעין תגובה ל"העליתנו" ממצרים. כביכול,

9. "לא נעלה אל המשכן שהוא המקום הגבוה שבכל המתנה" (י"ח מושקוביץ, "דעת מקרא" לבמדבר, עמ' קצו).

10. למשל, בספר בראשית משתמש הכתוב באופן עקבי בביטויים אלה — "וירד אברם מצרימה" (ל"ב, י); "ויעל אברם ממצרים" (י"ג, א); "אל תרד מצרימה" (כ"ו, ב); "הולכים להוריד מצרימה" (ל"ז, כו); "ויוסף הורד מצרימה" (ל"ט, א); "רדו שמה ושברו לנו" (מ"ב, ב); "וירדו אחי יוסף" (מ"ב, ג); "והורידו לאיש מנחה" (מ"ג, יא); "ויוקמו וירדו מצרים" (מ"ג, טו); "אל תרא מרדה מצרימה" (מ"ו, ג); "ואנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה" (מ"ו, ד).

עד כדי כך הפנימו את כעסם על שהעלם ממצרים, עד שבלשונם נשתגר הביטוי "לא נעלה" המציין סירוב לעלות ממצרים.

חשוב מאוד להזכיר את הטעמת ייחוסם של דתן ואבירים ואון בן פלת לראובן. ראובן "בכור ישראל" הוא הראשון בנוחלים. הוא הנוכח ראשונה ברשימת הנפקדים: "ואלה שמות האנשים אשר יעמדו אתכם לראובן אליצור בן שדיאור..." (במדבר א', ה). ובמפקד שכוון בין השאר להכין את העם לכניסה לארץ¹¹ מודגשת בכורתו: "ויהיו בני ראובן כְּכֹר יִשְׂרָאֵל תּוֹלְדָתָם לְמִשְׁפַּחְתָּם לְבֵית אֲבֹתָם..." (במדבר א', כ). קו זה ממשיך בעניין רשימת הנוחלים: "ראובן בכר ישראל בני ראובן..." (במדבר כ"ו, ה), ומסיים ב: "ואלה תחלק הארץ בנחלה במספר שמות" (במדבר כ"ו, נב). דומה כי הסדר המובע כאן הוא סדר ההתנחלות הרצוי. כל זה שונה כמובן לגמרי מסדר השבטים בארגון המחנה, הבא אחרי המפקד, שבו מחנה יהודה החונה במזרח מוביל. יהודה הוא שמוזכר ראשון בענייני המחנה, ואלה קשורים במשכן בקשר הדוק.

אכן, דוגמה נאה לפנינו להפרדה בין שאלת ארץ ישראל שבה ממשיך ראובן להוביל, ולו ברשימות השבטים, את העם העומד לנחול, לבין שאלת ארגון המחנה הקשורה בשאלת ארגון הקדושה, שבה מוביל יהודה. לאור זאת, יתברר חטאם של בני ראובן דתן ואבירים ואון, ביתר שאת. לא זו בלבד שמרו בהנהגת משה, אלא גם מעלו בתפקידם כמובילי ההתנחלות. בהבל פה הפכו דתן ואבירים את מצרים ל"ארץ זבת חלב ודבש" ובכך עוותו כליל את מטרת היציאה ממנה. סופו של דבר, מלמדנו ספר במדבר, בני ראובן אכן נחלו ראשונים, אך בדרך מופלאה התברר כי לא היה זה כלל בארץ כנען אלא בעבר הירדן, כשהם מובילים רשימה אחרת – רשימת הנוחלים בעבר הירדן המזרחי. פעם אחת נזכר ראובן בפרשה זו בראשונה: "ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד עצום מאד..." (במדבר ל"ב, א), ואחר כך השתנה הסדר ו"גדי" מוביל. ללמדנו שגם בעבר הירדן הייתה איזו שהיא דחיקה של ראובן. חז"ל קבעו: "רבי יוסי הגלילי אומר: אין מביאין ביכורים מעבר הירדן שאינה ארץ זבת חלב ודבש" (משנה ביכורים פ"א, מ"א), ודומה כי חשו שמי שמכנה את ארץ מצרים בתואר הארץ ישראלית "ארץ זבת חלב ודבש" אינו ראוי לנחול בארץ זבת חלב ודבש.

כללו של דבר, הכתוב שומר על זכר ראשוניותו של ראובן בכל הקשור להתנחלות (למעשה הוא מופיע ראשון גם ברשימת הנוחלים בספר יהושע – י"ג, טו-כג, אך כזכור בעבר הירדן!). עם זאת, ראשוניות זו שומרת על הד עמום לתפארת העבר ומזכירה את התפקיד המקורי, אך בפועל הדחיקה מ"מרכז העניינים" אל עבר הירדן לא הותירה בה תוכן רב. אין ספק, שבהזכרת ראובן בפרשתנו התכוונה התורה לרמוז לכך.

עונשים ומשמעותם

בפרשתנו תוארו כמה עונשים. נקודת המוצא היא הכרזתו של ה': "הבדלו מתוך העדה הרעה הזאת ואכלה אתם כרגע" (במדבר ט"ז, כא). זו היא הכרזה כללית, ולא נתברר בשלב זה כיצד יכלה. כידוע, דברי משה ואהרן הועילו לביטול העונש הכללי הזה, ובסופו של דבר, העונש כוון ספציפית רק אל החוטאים. אך גם עתה משתמש הכתוב במילה כללית: "...פן

11. כך עולה למשל מפירושי הרמב"ן: "ישאו את ראש כל עדת בני ישראל – ואפשר שיהיה הטעם בזה בעבור שאינו חזק למלחמה בפחות מעשרים..." (במדבר א', ג). ובהסברו לעונש על המפקד בימי דוד: "... אבל לפי דעתי היה עליו הקצף בעבור שמנאם שלא לצורך כי לא היה יוצא למלחמה" (במדבר א', ג).

תספו בכל חטאתם" (במדבר ט"ז, כו). הדברים נאמרו אגב קריאה: "העלו מסביב למשכן קרח דתן ואבירים" (במדבר ט"ז, כז). כלומר, יש צפייה לעונש לכל הגורמים הללו, אך עדיין לא ברור מה טיבו. רק אחר כך, העונש מתברר: "אם כמות כל האדם ימתן אלה ופקדת כל האדם יפקד עליהם לא ה' שלחני. ואם בריאה יברא ה' ופצתה האדמה את פיה ובלעה אתם ואת כל אשר להם וירדו חיים שאלה וידעתם כי נאצו האנשים האלה את ה'" (במדבר ט"ז, כט-ל).

מי שנזכר בשורות שלפני ההצהרה על העונש הזה, כגורם שאליו מכוונים הדברים, היו דתן ואבירים: "ויעלו מעל משכן קרח דתן ואבירים מסביב ודתן ואבירים יצאו נצבים פתח אהליהם ונשיהם ובניהם וטפם" (במדבר ט"ז, כז). אחרי שנתוודעו לכך פותח משה ואומר: "בזאת תדעו כי ה' שלחני לעשות את כל המעשים האלה כי לא מלבי" (במדבר ט"ז, כח), והולך ומגולל את העונש.

הנה כי כן, עונש הבליעה נסמך למעשה דתן ואבירים. הניסוח הזה מעורר בעיה מפורסמת. הפנייה הראשונית הזכירה את "משכן קרח דתן ואבירים", ואילו לפני העונש ממש נזכרו רק שני האחרונים. בדרך כלל, מציינים הפרשנים כי קיימת אי בהירות לגבי גורלו של קורח עצמו (אי הבהירות גדלה לאור העדרו מן היישרפים¹², ראה להלן). מי שגורס שקורח נבלע, אינו מסתמך כמובן על פרשתנו, אלא על הנאמר בפרשה אחרת: "ותפתח הארץ את פיה ותבלע אתם ואת קרח במות העדה באכל האש את חמשים ומאתים איש ויהיו לנס" (במדבר כ"ו, י²). אולם, גם אם נבין פסוק זה באורח חד משמעי כמצייין את דבר בליעתו של קורח, וזה כלל אינו מובן מאליו¹³, עדיין תשאר בעינה השאלה מה ראה הכתוב בפרשתנו להדגיש כל כך את דתן ואבירים ולעמם את גורלו של קורח. יש תפקיד להדגשה, ואין להסתפק ביישוב על דרך "דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר".

אחר כך, מייחד הכתוב עונש בפני עצמו למקריבי הקטורת: "ואש יצאה מאת ה' ותאכל את החמשים ומאתים איש מקרבי הקטרת" (במדבר ט"ז, לה). נמצא ששני עונשים נפרדים לפנינו. באחד, הקשור בבליעת האדמה, מודגשים דתן ואבירים, והשני, השריפה, מכוון כנגד המקטירים. הצעתנו לפירוש עונשים אלה מדברת על שני חטאים נפרדים. האחד, קשור בארץ ישראל, והשני, בפגיעה בקודש. יש התאמה בין כל עונש לחטא שהביא לו, ומשום שקורח מלכד בין שני החטאים, גורלו האישי לא נזכר.

כללית, הקב"ה התכוון לגרום לכולם "להיטפות", אך בליעת הארץ הזכרה ביחס לדתן ואבירים בלבד, ולא בכדי. מי שעומד "ניצב" במקומו ומסרב לעלות, כשברקע, ברור כי אי העלייה אינה מכוונת רק אל משה, אלא לארץ ישראל, נענש במעין מידה כנגד מידה, ונבלע במקומו, שבו ניצב. עם זאת, לבליעת הארץ יש משמעות רחבה יותר וסמלית המתבררת לאור הנאמר בספרנו. הטענה הקשה של ה"מרגלים" מתמצית כזכור ב"הארץ אשר עברנו בה לתור אותה ארץ אכלת יושביה היא..." (במדבר י"ג, לב). במקום שהעם יגור בה ויאכל את פירותיה, כפי שציפה משה, שהורה להביא פירות, טוענים המרגלים טענה הפוכה: הארץ

12. דתן ואבירים נזכרים במפקד הבא לתאר את רשימת הנוחלים. במוותם הפקיעו עצמם מרשימה זו. מכיוון שזו רשימת הנוחלים, נזכר סיפור קורח אגב מעשה דתן ואבירים שנגרעו מן הנוחלים, ולא כמו בפרשת קרח, שם דתן ואבירים נזכרו אגב אזכור קורח. ולפי ההיגיון הזה, מעשה קורח עצמו לא נזכר בפקודי הלויים במפקד הזה.

13. "ואת קורח" נמצא באמצע הפסוק. ניתן לקרוא ואת קורח במות העדה באכול האש את חמשים ומאתים איש... כיחידה עצמאית, ואז קורח נקשר ליבאכול האש.

שמגדלת את הפירות תאכל אותם. דתן ואבירם ממשיכים בדרך המרגלים ומביאים אותה לקיצוניות יתירה בהופכם את מצרים ל"ארץ זבת חלב ודבש", נענשים בעונש המזכיר את דיבת הארץ של קודמיהם: מי שסבור ש"הארץ אוכלת" תבלע אותו האדמה¹⁴.

העונש השני קשור בפריצת הקודש. הוא מזכיר אירוע שנוכר לראשונה בספר ויקרא, ונשנה גם בספרנו: "וימת נדב ואביהוא לפני ה' בהקרבם אש זרה לפני ה'..." (במדבר ג', ד). "וימת נדב ואביהוא בהקריבם אש זרה לפני ה'" (במדבר כ"ו, סא). והדברים מתבררים יותר בויקרא: "ויקחו בני אהרן נדב ואביהוא איש מחתתו ויתנו בהן אש וישמו עליה קטרת ויקריבו לפני ה' אש זרה אשר לא צוה אתם. ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם וימתו לפני ה'" (ויקרא י', א-ב). מיותר לציין עד כמה דומה תיאור העונש בשני המקרים, וברי שהוא מאפיין את החטא — פגיעה בסדרי הקדושה ובמבנה שגובש בספר במדבר. בויקרא היה זה חטא של שני כוהנים חשובים, ואילו כאן, משגובשו סדרי הקדושה ונתלו בארגון המחנה, יכלו עוד גורמים להשתתף בחטא הזה. לרוע המזל כך קרה. קורח היה הדמות המקשרת בין שני חטאים שונים, ולכן גורלו האישי לא נתברר בפרשתנו, וכידוע אף חז"ל התלבטו בכך.

המבנה ומשמעותו

כידוע, המבנה של פרשתנו מסובך. ברור, שקורח, מן הסתם בכוח אישיותו, מוביל גורמים שונים שהמאחד אותם הוא חוסר שביעות רצון¹⁵, אך לא תמיד ברור מהי הבעיה המיוחדת לכל גורם. סקירת המבנה של פרשתנו מורה כי בצד המודעות לקשר שבין המורדים, מצא הכתוב גם דרך לציין את ההבדל ביניהם. בעוד שהויכוח בין משה לקורח ומבקשי הכהונה קשור במשכן והתנהל מן הסתם בסביבתו, קשור הויכוח עם דתן ואבירם למקומם במחנה.

הטענה "כולם קדושים" הושמעה אגב "ויקהלו על משה ואהרן" (במדבר ט"ז, ב), והדעת נותנת שזה היה בסביבת מקומם בסמוך למשכן, ולפי כל הסימנים המשיך המעשה בסמוך למשכן: "...ויעמדו פתח אהל מועד ומשה ואהרן. ויקהל עליהם קרח את כל העדה אל פתח אהל מועד..." (במדבר ט"ז, יח-יט). לעומת זאת, לגבי דתן ואבירם נאמר במפורש: "ויקם משה וילך אל דתן ואבירם..." (במדבר ט"ז, כד), בהתאמה מלאה לקריאתו אליהם: "וישלח משה לקרא לדתן ולאבירם..." (במדבר ט"ז, יב).

אמנם, מפסוקים מסוימים נראה כי משה מכליל את מקומותיהם של קורח ודתן ואבירם יחדיו: "דבר אל העדה לאמר העלו מסביב למשכן קרח דתן ואבירם... ויעלו מעל משכן קרח דתן ואבירם מסביב..." (במדבר ט"ז, כד-כז). אך זה היה בקשר לעונש האמור לפקוד את כולם — את דתן ואבירם שיבלעו במקומם, יחד עם קורח ועדתו כאשר אצלם מודגש הרכוש, ואילו עיקר העונש בנפש יהיה בין מקטירי הקטורת. יתירה מזו, המילה "משכן" היא מילה מנחה בפרשתנו. בהיסמכה לקורח היא מזכירה "משכן" כנגד "משכן". מי שביקש לפגוע בסדרי המשכן נענש בפגיעה במשכנו שלו.

14. קשור לכך גם הדימוי "ואתם אל תראו את עם הארץ כי לחמנו הס" (במדבר י"ד, ט). עניינו אכילתם כמו לחם (רש"י).

15. "התלקטו הפעם כל הלא מרוצים שראו עצמם מקופחים מצד ההנהגה הרשמית ויצאו בהנהגתו של קורח במרי גלוי נגד משה ואהרן" (ידעת מקרא", לעיל הערה 9, עמי קפט).

כללו של דבר, המבנה מדגיש אתרים שונים המשתלבים בסיפור, וזה מדגיש חטאים שונים. מסקנתנו הקודמת מתחדדת אפוא – בצד האופי האחיד של הפרשה, נמצא בה באופן ברור את עקבותיהם של חטאים שונים.

סיכום

מכלול האירועים בפרשת קורח מתרכזים סביב דמות מלכדת – קורח, אך ביסודו של דבר מדובר בחטאים שונים שהנסיבות והמנהיגות צרפום יחדיו. קשה לקבל פרשנות הרמוניסטית המנסה להראות כי הכול קשור בבעיה אחת¹⁶. המכנה המשותף החשוב הוא הגורם האישי, אנשים ספציפיים חטאו, ולכן יש טעם לכוון את העונש אך ורק לגורמים החוטאים. אם בגורם אישי עסקינן, הרי ברור שלאנשים שונים יש מניעים שונים, ועניין זה הודגש היטב, כדאמרן. עם זאת, קשה מאוד לשמור שחטא אישי ישמר ככזה לאורך זמן. במוקדם או במאוחר יהפוך החטא האישי לחטא לאומי, ולכן הסכנה כה גדולה וממנה נגזרת הדחיפות הגדולה שבה מתנהלים ענייני פרשתנו.

בכך טמון ההבדל שבין פרשת קורח לפרשת המקושש, שכן בפרשת המקושש, הנושאת אף היא אופי אישי מאוד, לא הצטייר מהלך המסוגל להפוך את מה שקרה לתלונה. היה זה חטא אישי בנושא הלכתי, שנשאר במסגרת זו. מכאן ניתן ללמוד דבר מה על זיקתן של שתי הפרשות הנכללות ביחידה זו. פרשת המקושש מציגה דגם הפוך לתלונות. התלונות עיקרן דיבור (אכן, ה"מדבר" העומד ביסודו של ספרנו קשור על דרך משחק הלשון גם ב"דיבור"). אין פלא שאחד הרגעים החשובים במאבק נגד התלונות קשור בהשתקה: "ויהם כלב את העם" [במדבר, י"ג, ל]. בפרשת המקושש לא היה דיבור של החוטא, ופרשה זו לא התפתחה לתלונה, מה שאין כן בפרשת קורח, שחרף אופיה האישי יכלה ליהפך לתלונה בנקל. בשלב זה של נדודי העונש במדבר, הופכים חטאי העם לאישיים יותר, אך סכנת התלונות עדיין שרירה וקיימת.

16. נטייה לפירוש הרמוניסטי שכזה נמצא אצל ר' אברהם אבן עזרא, המעמיד את הבכורה כבעיה משותפת לכל המורדים: "וזה הדבר היה במדבר סיני כאשר נתחלפו הבכורים ונבדלו הלויים... וקשר דתן ואבירם בעבור שהסיר הבכורה מראובן אביהם ונתנה ליוסף... גם קורח בכור היה... כי כל העדה כולה קדושים וזה רמז לבכורים שהם קדושים..." (ט"ז, א).